

BADIIY IJODDA INDIVIDUALLIK MOTIVATSIYASI

(Anvar Obidjon portretiga chizgilar)

Safo Matchonov

Pedagogika fanlari doktori, professor

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
professori*

Tel. raqami: + 998 99 099 55 75

***Annotatsiya.** Odatda, biror yozuvchi ijodi tahlil etilganda asarlarining mavzu doirasi, tasvir uslubining o‘ziga xosligi, yaratgan obrazlarning hayotligi-yu tarbiyaviy ahamiyati yoki qaysi asarida qanday g‘oyalarni ilgari surgani-yu badiiy til xususiyatlari yuzasidan fikr yuritiladi. Bayon qilinadigan fikr-mulohazalar mazmunan har xil bo‘lsa-da, ularni bog‘lab turadigan bir nuqta bo‘ladi. Bu badiiy mahorat bilan bog‘liq yozuvchining ijodiy individualligi masalasidir. Taniqli bolalar shoiri Anvar Obidjon asarlariga shu jihatdan nazar tashlaganda uning shoir, nosir, kinossenarist, dramaturg, noshir sifatidagi ko‘p qirrali ijodiy faoliyati ko‘z oldimizga keladi. Mazkur maqolada shoir ijodi shu jihatdan tahlilga tortiladi.*

***Kalit so‘zlar.** Badiiy ijod, individuallik, shartlilik, shakliy o‘xshashlik, hajviy ruh, yumoristik talqin.*

Anvar Obidjon bolalar adabiyotiga dastlab “Ona yer”, “Bahromning hikoyalari” to‘plamlari orqali shoir sifatida kirib keldi va mavjud ijodiy an‘analardan foydalangan holda o‘ziga xos yo‘l tanladi. “Bulbulning cho‘pchaklari”, “G‘alati maktublar”, “Kumush uy”, “Gurungdagi gaplar”, “Ajoyib xona”, “Osmondan tushgan sozanda” turkum she‘rlari fikrimizga dalildir. Ulardagi aksar majoziy-yumoristik tasvir bolalarning o‘zlariga tanish, ammo bir qarashda hatto kattalarning ham etiborini tortmaydigan holat – manzaralar bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun ham Anvar Obidjonning she‘rlarida an‘anaviy uslub va shakllar shartlilik bilan bezanganini ko‘rish mumkin. Uning qahramonlari ko‘proq hayvonlar, hasharotlar, maysa-giyohlar, dov-daraxtlar bo‘lib, tasvirning qisqaligi beixtiyor diqqatini tortadi. Ayrim she‘rlari ikki-uch satrdan tashkil topgan bo‘lsa-da, mazmunan tugaldir.

Shoirning turkum she‘rlari qo‘shiq, maktub, cho‘pchak shaklida yaratilgan. Ulardagi shakliy o‘xshashlik kitobxonga diqqatini jamlashga, asarlarining ma‘no-mazmunini anglashga yordam beradi. Jumladan, “Siz eshitmagan qo‘shiqlar” turkumidagi “Chigirtkalar qo‘shig‘i”, “Sigir qo‘shig‘i”, “Ajoyib xona” turkumiga doir “Tulkilar radiosida”, “Quyonglar tramvayda”, “G‘alati maktublar” turkumidagi “Po‘stinning Ayiqchaga yozgan xati” she‘rlari shunchaki shakliy uyg‘unlikni anglatmaydi, balki, aksincha, ularning har birida kichkintoylarda hayrat tuyg‘usini qo‘zg‘ashga qodir quvnoq yumor bilan yo‘g‘rilgan teran hayotiy ma‘no bor.

“Tulkilar radiosida”gi “Toqat qilinglar bir oz, so‘nggi bor kuylar xo‘roz” tarzidagi axborot-e‘lon ham, “Chumchuqlar bozorida”gi:

– Buncha tiqin, mashmasha?

– Sotilayapti itpashsha –

tarzidagi qisqagina savol-javob ham bolalalarni atrofimizdagi olam bilan tanishtirish orqali ularning dunyoqarashini kengaytiradi, mushohada qobiliyatini tarbiyalaydi.

Anvar Obidjonning “Siz eshitmagan qo‘shiq” turkum she‘rlarida didaktik g‘oya ko‘proq kinoya, qochiriq, piching aralash fosh etuvchi yumor vositasida ifodalanadi.

“Obbo kalamush-ey!” she‘rida tanqid tig‘i kalamushsifat kishilarga qaratilgan. Xalq mulkini kishi bilmas talon-taroj qiluvchilarga nafrat uyg‘otishda shoir xarakter-xususiyatiga ko‘ra ularga yaqin turuvchi kalamush obrazidan ustalik bilan foydalanadi. Mana, u kalamushga qarata nima deydi:

Yoz desalar
“Temir” deb,
Sen yozibsan
“Kemir” deb.

Shoir shu tariqa kalamushning aytilgan so‘zni boshqacha yozishiga go‘yo uning chalasavodligini sabab qilib ko‘rsatadi. Lekin ziyrak kitobxon kalamushning “temir” o‘rniga “kemir” so‘zini yozishidan fahmlaydiki, u chalasavod emas, balki o‘zining hayotiy prinsipini bayon qilyapti. Ma’no jihatdan bir-biridan tamom yiroq bo‘lgan so‘zlar (*temir, kemir*) zimmasiga asosiy g‘oyaning yuklatilishi qofiyadosh so‘zlardagi favqulodda hamohanglik she‘rning g‘oyaviy-badiiy ta’sirchanligiga, uzoq muddat xotiramizda muhrlanib qolishiga yordam beradi.

Anvar Obidjon “Tekinxo‘r” she‘rida ham shu xildagi “adressiz” tanqidga murojaat etadi. Mazkur she‘r ayni vaqtda real mazmunga ham ega. Tekinxo‘rlikka nafrat g‘oyasini ilgari surgan shoir asarda bolalarga tanish manzarani chizadi:

Qumursqavoy
Topib uvoq.
Terga botib
Tortdi uzoq.
Chumchuq kelib
Sekingina,
Yutdi-qo‘ydi
Tekingina.

Qumursqaning zahmatkashligi, topgan uvog‘ini “terga botib” ne mashaqqatlar bilan iniga sudrashi, lekin tekin yashashga o‘rgangan chumchuqning buning bilan ishi bo‘lmasdan, tayyor oziqqa zo‘ravonlik qilishi oddiy bir hol. Shoirning mahorati shundaki, ko‘pchilik ko‘rib yursa ham, e’tibor bermagan o‘sha oddiy hayot hodisasidan tarbiyaviy ahamiyatga molik umumlashma xulosa chiqara olgan. She‘rning ta’sirchanligini ta’minlangan omillardan biri keskin vaziyatning

qalamga olinganligidir. Shoir uni g‘oyatda qisqa satrlarda ixcham tasvirleydi, so‘zlarni chertib-chertib tanlaydi.

Sirtidan qaraganda, muallif she‘rda qalamga olingan voqeaning shunchaki xolis kuzatuvchisi kabi taassurot qoldirsa-da, aslida unga bo‘lgan munosabatini har bir satrga sig‘dirishga intilgan. Qumursqaning topgan uvog‘ini “terga botib uzoq tortishi”ga e‘tibor qaratilganligidan unga shoirning xayrixohligini sezish qiyin emas. U qumursqaga qanchalik xayrixoh bo‘lsa, Chumchuqning qilmishiga shu qadar nafrat bilan qaraydi. “Sekingina”, “tekingina” qofiyadosh misralari bu pinhoni nafratning teran ifodasidir. Shoir ularga o‘z munosabatini ochiq-oydin bayon qilganida, she‘rning g‘oyaviy-badiiy qimmatiga so‘zsiz, salbiy ta‘sir ko‘rsatgan bo‘lar edi.

Shoirning “Yaylovni sog‘ingan qo‘y” she‘ri suhbat tarzida yozilgan. “Ishlar qalay?” degan savolga qo‘y o‘y surib shunday lo‘nda javob beradi:

Kamchilik yo‘q

Oziqdan ...

Bezor bo‘ldim

Qoziqdan.

Oldiniga qo‘yning o‘y surib qolishidan sergaklangan kichik kitobxon uning qoziqdan nega bezorligi haqida bosh qotirishiga shubha yo‘q. Darvoqe, Anvar Obidjon ijodining dastlabki bosqichida yozgan mazkur she‘ri bilan bolalar adabiyotida ham chuqur ijtimoiy mazmunga ega asarlar yaratish mumkinligini namoyish etganini adabiyotshunos olimlar o‘z vaqtida ta‘kidlashgandi.

Tasvirda qisqalikka intilish ko‘p so‘zlikdan qutqazadi, favqulodda topqirlik bilan ishlatilgan tashbehtar o‘quvchilarda hayrat tuyg‘usini uyg‘otadi. Ma‘noni quyushtirish yo‘lidagi izlanishlar shu tariqa badiiylikni oshirishga yordam beradi. Lekin Anvar Obidjon ijodiy mahorati faqat bular bilan belgilanmaydi. Shoir asarlari keskin hajviy ruhi, yumoristik talqini bilan ham ajralib turadi.

Shunisi xarakterliki, Anvar Obidjon she‘rlaridagi kabi nasriy asarlarida ham turli jonivorlardan iborat qahramonlarga duch kelamiz. Masalan, “Mushukchaning hikoyasi” qahramoni Yer yuzi tomdan ko‘ra o‘n besh marta kattaligini “kashf etsa”, och qoringa arini yutib yuborgan qurbaqa uyqusiragan holda ovqat yeyishning oqibati yomon bo‘lishini “kashf etadi”. Agar jo‘ja dadasi Xo‘rozning qip-qizil tojidan, viqor bilan yurishidan zavqlansa, nodonfe‘l xo‘tikcha o‘zining aql-farosatiga qoyil qolib maqtanadi. Yozuvchining kichik-kichik ertak-hikoyalaridagi hayvonlar xayol suradilar, fikrlaydilar, tevarak-atrofn kuzatadilar, hayratlanadilar. Ularning xatti-harakatlari bolalarni qiziqtiruvchi yengil yumor vositasida tasvirlanadi. Misol uchun, “Jo‘janing hikoyasi” qahramoni “uka”laridan bir daqiqa avval tuxumni yorib chiqqan: “Mendan keyin ukalarim ham birin-ketin tuxum

pachaqlashga tushishdi. Yorug‘likka chiqishgach, ular ham menga o‘xshab ko‘zlarini ocholmay turishdi. Shumshayib o‘tirganini ko‘rib kulging qistaydi”.

Hikoya qahramonlari o‘zlari haqida gapirar ekan, go‘yo o‘z shaxsiyatlarini tasdiqlab olayotgandek bo‘ladilar. Shuning uchun ham o‘quvchi ular timsolida aniq “shaxs”ni ko‘radi. Bunday hikoyalar kitobxonda jo‘shqin, xushchaqchaq kayfiyat uyg‘otadi. U atrofga tiyranroq boqib, bu dunyoda o‘zidan-da kichiklar borligini bilib, ularni ehtiyot qilish, asrash-avaylash zarurligini his etadi.

Yozuvchining “Olovjon va uning do‘stlari” nomli qissa va hikoyalardan tashkil topgan to‘plamiga kirgan asarlarining qahramonlari aksariyat hayvonlar, hasharotlar, parranda-darrandalardir. Shunga ko‘ra bu asarlarni bir qarashda masalga ham o‘xshatish mumkin. Lekin ular shaklan ham, mantiqan ham masal emas, qolaversa, adibning o‘zi ham bunday maqsadni ko‘zlamagan. Kichik kitobxonlarning hayvonot olamiga bo‘lgan qiziqishi hisobga olib yozilgan bu xildagi asarlarda yozuvchi jonivorlar obrazi orqali insonning murakkab ma‘naviy-ruhiy dunyosini ochishga intiladi. To‘g‘rirog‘i, jonivorlarning turmush tarzi misolida ayrim kishilar xarakteridagi illatlarni tanqid qiladi. Bolalarni undan to‘g‘ri xulosa chiqarishiga, yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi azaliy tafovutni anglashga, insof va adolatli, insonparvar bo‘lishga chaqiradi. Chumchuqning har xil hasharotlar, mushukning sichqonlar, qurbaqaning pashshalar, suv kalamushining baliqlar bilan tirikchilik qilishi, eshakning kaltafahmligi-yu, echkiemarning nima sababdan echkiemar deb atalishi ko‘pchilik uchun unchalik sir emas. Adib xuddi shu haqidagi hikoyalarida jonivorlar obrazi vositasida muhim axloqiy-didaktik g‘oyani ilgari suradi.

Maqtanchoqlik, kibr-havo insonni ulug‘lamagani kabi kaltabinlik ham fazilat sanalmaydi. Qo‘lidan bir ish kelsa-kelmasa o‘zini boshqalardan ustun qo‘yish – nodonning ishi. Yozuvchi “Xo‘tikning hikoyasi”da ana shunday kaltabin kishilar ustidan kuladi. Buning uchun u xo‘tikning o‘ziga so‘z beradi: “Qani, ayting-chi, – deydi Xo‘tik, – nima uchun aravaning g‘ildiragi yumalog‘u, derazaning ko‘zi to‘rtburchak? Umringizda biron marta yumaloq oynani ko‘rganmisiz? Bilaman, ko‘rmagansiz, hamma oyna zavoddan to‘rtburchak qilib chiqariladi. Shunday bo‘lgandan keyin derazaning ko‘zini ham o‘sha oynaga moslashtirib, to‘rtburchak shaklida yasashga to‘g‘ri keladi. Aravaning g‘ildiragiga esa oyna solinmaydi, shuning uchun u yumaloq”.

Eshak obrazi xalq og‘zaki ijodida ham, klassik adabiyotda ham nodonlik ramzi sifatida tasvirlanadi. Ya‘ni u ertaklar orqali o‘quvchiga birmuncha tanish. Kitobxonning shu tasavvuri yuqoridagi hikoyada Xo‘tikning gapni aylantirishidan – oddiy haqiqatni katta kashfiyot singari bayon qilishdan yozuvchining nimaga ishora qilayotganini tushunib olishga yordam beradi.

Adib masal xarakteridagi “Uyquda nimalar bo‘lmaydi” turkum hikoyalarda real hayotdagi kontrast voqealarni tasvirleydi. Shu yo‘l bilan o‘quvchini hayot haqida jiddiy o‘ylashga undaydi, fikr uyg‘otadi.

“Mushukning tushi”da hikoya qilinishicha, Sichqon Mushukning oldiga arz qilib keladi. Naqd o‘ljani tappa bosishga shaylangan Mushuk Sichqonning qo‘shnisi bilan janjallashganini eshitgach, o‘sha zo‘ravonlarni va guvohlarni topib kelishni buyuradi. Laqma sichqonlar birin-ketin kirib kelishadi. Mushuk ularni muloyimlik bilan o‘tirishga taklif qiladi-yu, shosha-pisha eshikka tanba uradi.

Ko‘rinadiki, bu yerda yozuvchi laqmalikka munosabat bildirayapti. Laqmalik esa insonning kamchiligi. U olg‘irlik bilan tovlamachilikka keng yo‘l ochadi, shu tufayli hayotda noxush oqibatlariga olib kelishi mumkin. Mazkur hikoyadagi arzgo‘y sichqonlar qismatidan shunday xulosa kelib chiqadi. Asardagi Mushuk ham muallif e‘tiboridan chetda emas. Yozuvchi u orqali hajv tig‘ini har qanday insof va adolatning yuziga tupurgan, faqat og‘zidagina saxovatpesha, aslida olg‘ir va tovlamachi kimsalarga qaratadi.

Tasvirdagi shartlilik, kosa tagidagi nimkosa “0099 raqamli yolg‘onchi” qissasida yanada chuqurroq aks etadi. Asar bosh qahramoni “Babachoq” fermasining 0099 nomerli Uloqchasidir. U o‘taketgan o‘zboshimcha, surbet, takabbur, amalparast va yolg‘onchi, ayni choqda laqma va go‘l odamlarning ramziy umumlashma obrazidir.

Yozuvchi Uloqchaning aldoqchiligini asar sarlavhasigacha chiqaradi. Lekin aldoqchilik uning xarakterida yetakchi xususiyat bo‘lmaydi, yuqori lavozimga erishishida bir vosita, xolos.

Uloqcha dunyoga kelgan kundan boshlab, fermadagi tinch hayot buziladi. Endigi yig‘ilishlarda mayda bezorilik o‘rnini “o‘zgalarning ovqatini tortib olish, o‘z fermadoshining eti mamataloq bo‘ladigan darajada do‘pposlash, yaylovda o‘zboshimchalik bilan podadan ajrab qolish kabi katta masalalarning muhokamaga qo‘yilishi” Uloqchaning faoliyati bilan bog‘liq. Amalga bo‘lgan qiziqish uning ko‘zini ko‘r, qulog‘ini kar qilib qo‘yadi. O‘z istagi yo‘lida har qanday pastkashlikka tayyor Uloqcha Ashqol, Dashqol degan egizak bo‘rilarning yolg‘on va‘dalariga uchib, Ho‘kiz, Eshak, Bo‘taloq va Qo‘zichoq kabi do‘stlariga xiyonat qiladi. Ularni hiyla bilan bo‘rilarning tuzog‘iga tushirib berib, yuksak lavozimlarni egallashni ko‘zlaydi. Ho‘kizning ovsarligi va haddan ziyod ehtiyotkorligi, Bo‘taloqning dovdirligi, Eshakning befahmligi, Qo‘zichoqning mustaqil fikri yo‘qligi, Uloqchaning shum niyatini amalga oshirishda qo‘l keladi.

Shunday qilib, qissada ovsarlik, xudbinlik, laqmalik kabi illatlarning amalparastlik va takabburlik keltirib chiqargan fojiani yanada chuqurlashtirishi

haqqoniy ko‘rsatiladi. Yozuvchi bu bilan kaltabinlik, befahmlik, go‘llik, ma’naviy ko‘rlik insonni chohga sudraydigan illatlarga zamin yaratishiga ishora qiladi.

Quyoning ziyakligi, olaparning do‘stlariga sodiq va birdamligi tufayligina mudhish fojining oldi olinadi. Do‘stlar yovuz dushmanga qarshi kurashda birlashganlari sababli g‘olib chiqadilar. Hushyorlik, do‘stlik, birdamlik g‘oyasini targ‘ib etuvchi bu sahna asar konfliktining yechimi sifatida sujet liniyasida muhim o‘rin tutadi.

Uloqchani xiyonatga yo‘llagan narsa mansabparastlik va kalandimog‘lik kasalidir. U “Babachoq” fermasidagi podaning oqsoqoli Nayzashoh ismli serkaning o‘rnini olish uchun oshkora surbetlik bilan kurashadi. Maqsadi amalga oshavermagach, Ashqol, Dashqollar bilan til biriktirib, zimdan ish yuritadi. Xiyonat fosh etilgandan keyingina ko‘zi ochiladi. “Agar, – deydi Ho‘kiz Uloqchaga qarata – chinakam baxt boshqalar uchun yashash ekanligini tushunib yetgan bo‘lsang, menimcha, ular seni tushunishadi”. Bu so‘zlarda asar g‘oyasi ham o‘z ifodasini topgan.

Qissadagi Uloqcha sarguzashtlari amalparastlik va yolg‘onchilikning umri qisqa, holi voy bo‘lishining chuqur va qiziqarli ifodasidir. Uning og‘ir sinovlardan o‘tib to‘g‘ri yo‘lga tushib olishi kitobxon uchun hayotiy saboq bo‘lib xizmat qiladi.

“0099 raqamli yolg‘onchi” qissasi obrazlari, sujet qurilishi, kompozitsiyasi va g‘oyaviy mazmuni asarning, shubhasiz, betinim izlanishlar mahsuli ekanligini ko‘rsatib turibdi. Izlanish bor joyda taraqqiyot davom etadi. Lekin har qanday izlanish ham muvaffaqiyatli yakunlanavermasligi mumkin. Binobarin, yozuvchining “Hakka xolaning ig‘volari” turkum hikoyalari xususida iliq fikr aytib bo‘lmaydi.

“Anvar Obidjon faqat tabiatni tasvirlovchi, turfa xil, ramziy, majoziy obrazlar yaratuvchigina emas, balki ijodining katta qismida bolalar dunyosi, ruhiyatini ham tasvir etgan. Uning “Kulchalar” va “Botirvoyning kundaligi” turkumlaridagi qahramonlarning deyarli hammasi turli yoshdagi bolalardir. Bu she‘rlarda bolalik tuyg‘ularining sofligi, orzu-umidlarning beg‘uborligi, tabiatan bir oz shumligi, quvnoqligi katta iste‘dod bilan ochib beriladi, o‘quvchini goh yayrab-yayrab kulishga, goh jimgina o‘ylashga, fikrlashga, xulosalar chiqarishga undaydi.

Shoirning mahorati shundaki, u bola dunyoqarashidagi o‘ziga xosliklarning tub-tubini ko‘ra oladi. Ichki olamini, o‘y-xayollarini, kichik qalbida kechayotgan ruhiy jarayonlarni nozik did bilan kuzatadi. Bir qaraganda, judda oddiy ko‘rinadigan kichik-kichik she‘rlarda Inson tabiati shakllanishining dastlabki bosqich jarayonlari keng ko‘lamda tahlil etib beriladi. Samimiy yumor, yengil hajv elementlari yorqin ko‘zga tashlanadi. Shoirning “Hali o‘zim bolaman-ku!”, “Sinchkov bola”, “Shu ham filmi?” kabi o‘nlab she‘rlari shu jihatdan nihoyatda xarakterlidir.

Dadajonim,

Dadajon,
Otim nega
Otajon?
Axir kimga
“Ota”man?
Shuni o‘yla-a-ab
Yotaman.

She’rni o‘qir ekansiz, endigina so‘zlar ma’nosini anglay boshlayotgan bolakayning holati ko‘z o‘ngimizga keladi. Uning kutilmagan “muammo”li masala oldidagi o‘ychanligi o‘quvchining labida nurli tabassum paydo qiladi, qalbida kichkintoyga nisbatan issiq bir tuyg‘uni uyg‘otadi” [Ibrohimova. 3: 17].

Xulosa qilganda, Anvar Obidjon she’riyatining o‘ziga xosligini bir necha omilga bog‘lab izohlash o‘rinli bo‘ladi. O‘z qahramonlari va kitobxonlari ruhiyatini teran anglab yetishi, asrlar davomida shakllangan mumtoz adabiyot, xalq og‘zaki ijodi hamda jahon adabiyoti an‘analariga mohirona yondashishi shular jumlasidandir. Xalq og‘zaki ijodiga xos bo‘yoqdorlik, ma’noning quyuqligi, tasvirning samimiyligi-yu, rang-barang qochirimlarga boyligi, serqatlam ohangdorlik, topqirlik, ko‘p hollarda ifodaning kosa tagida nimkosa tarzida berilishi shoir ijodida yangicha jilo topdi.

Anvar Obidjon shunchaki she’r yozmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Баракаев Р. Жонажоним, шеърят. – Тошкент: Чўлпон, 1997. – 88 б.
2. Баракаев Р., Очилов Э. Бадий тасвир маҳорати. – Тошкент: Мухаррир, 2019. – 47 б.
3. Иброҳимова З. Қувноқликка яширинган изтироблар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2005. – 31 б.
4. Jo‘rayeva G. O‘zbek bolalar she’riyatida hajviya. – Toshkent: Nodirabegim, 2022. – 124 б.